

Professor Lauri Kettunen missioon Eestisse Talvesõja ajal

Heino Arumäe

Lauri Kettunen. EKM KLA, A-37:924

Lauri Kettunenist ja tema eriülesannetega missioonist

Helsingi ülikooli keeleteadlasest professor Lauri Kettunen sai Talvesõja ajal Soome välisministeeriumilt ja kindralstaabilt ootamatult ülesande sõita Eestisse poliitilist laadi missiooniga. Miks tehti selline ettepanek just temale?

Asi oli selles, et L. Kettunen oli esimesel iseseisvusperioodil Eestis laialt tuntud isik, kelle elu ja töö oli meie kodumaaga tihedalt seotud. Ta sündis 10. septembril 1885. a. Savos rahvuslikult meelestatud perekonnas, õppis Helsingi ülikoolis keeleteadust ning alates 1914. aastast töötas samas dotsendina ja aastail 1929–1953 professorina. Visa ja energilise töömehena jõudis ta uurida kõiki läänemere-soome rahvaste keeli ja folkloori, kuid ta eriline armastus kuulus eestlastele ja Eestile. Alates 1908. aastast käis ta Eestis korduvalt murdeid uurimas ning maa ja rahvaga tutvumas.

L. Kettunenist kujunes veendunud esto-fiil, kes ka tegudega tõestas oma sümpaatiat

Eesti ja eestlaste vastu. Just tema asus Eesti Vabadussõja alguspäevil esimesena koos paari kaaslasega Eestile abi organiseerima. Ta kirjutas ajalehtedele üleskutseid Eesti abistamiseks, veenis O. W. Louhivuorit asuma Eesti Abistamise Peakomitee ja kolonel H. Kalmu vabatahtlike väeosa etteotsa, koostas koos sõpradega abilubaduse Eesti valitsusele ning käis ka ise Tallinnas eestlasi julgustamas. 30. detsembril 1918 tuli ta taas soome vabatahtlike esimese kompaniiga Tallinna ja jäi Eestisse pikemaks ajaks. Et Soomel mingisugust diplomaatilist esindust Eestis esialgu ei olnud, kujunes temast naaberriigi ebaametlik esindaja Tallinnas.

Kõike seda ning tööd Tartu ülikooli professorina on Kettunen paeluvalt ja meeoleukalt kirjeldanud oma kolmandas mälestusteraamatus, mis on ilmunud ka eestikeelses tõlkes.¹

L. Kettuneni järgmine mälestusteraamat ilmus 1960. aastal. Selle ühes peatükis pealkirja all “Sota-ajan seikkailu” kirjeldab autor, kuidas ta sai välisminister Väinö Tannerilt ülesande sõita Eestisse ning kuidas ta 1940.

¹ L. Kettunen. Tieteen matkamiehen uusia elämyksiä. Murrosvuodet 1918–1924, Porvoo–Helsinki, 1948; L. Kettunen. Laadogast Balatonini. Mälestusi 1918–1924. Tlk. J. Valge. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 1999.

aasta jaanuari algupoolel viibis Tallinnas ja Tartus.² Tõsi küll, juba 1953. aastal oli ta oma teekonda valgustanud ajakirjas Tulumuld.³

Kohe tagasiteel Eestist asus Kettunen nähtust-kuuldust aruannet kirjutama. V. Tannerile esitatud aruanne on dateeritud 14. jaanuariga 1940 ning Soome välisministeeriumis on sellele lisatud leht märkusega "Erittäin salainen. Prof. Kettunen matkakertomus, jätti 15/1-40".⁴ Magnus Ilmjärv publitseeris selle dokumendi 1990. aastal ajakirjas Vikerkaar.⁵

Et Kettunen sõitis Eestisse ja tagasi Stockholm kaudu, siis sai ta mõlemal korral kokku Eesti saatkonna pressiaatšee K. Astiga, kes informeeris siis kahe vana tuttava avameelsest jutuaamisest Eesti välisministrit. K. Ast kinnitas 12. jaanuariga 1940 dateeritud kirjas A. Piibule: "Võisin pikas vestluses pinnida ja pigistada teda igakülgsest, nii et mul enamvähem selge pilt on sellest, mis ta arvab ja mis ta Eestis tähele pani. Kuna professor kaks aruannet teeb – ühe välisminister Tannerile ja teise peastaabile –, siis oleks meie välisministeeriumi juhtkonnal kahtlemata huvitav kuulda, millised muljed oli saanud Kettunen Eestist ja kuidas hindab ta Eesti poliitilist olustikku."⁶

Ka Eesti tookordne Helsingi saadik A. Warma on oma mälestusteraamatus fikseerinud 19. jaanuaril toimunud jutuaamise Kettuneniga. Viimane oli rääkinud Eestist saadud muljetest veelgi avameelsemalt, kui need tema aruandes kajastusid.⁷

Tänavu käsitles kõnesolevat teemat ajalooühiline ajakirjanik Pekka Erelt.⁸

L. Kettuneni kunagine kolleeg professor J. Mägist kirjutas eespool mainitud Tulumullas ilmunud mälestustekatke kohta, et Kettuneni mälukaamera on jäädvustanud

huvitavaid ja meie riiklik-rahvusliku arengu seisukohalt olulise tähtsusega pilte tookordsest Eestist.⁹ Need tähelepanekud, järeldused ja hinnangud sisaldavad tõepoolest nii olulist teavet, et neid tuleks veel kord meenutada ja kommenteerida.

Kuidas L. Kettuneni reis Eestisse üldse teoks sai? Ta ise tunnistas oma mälestustes, et Talvesõja puhkedes oli ta tõsisel mures oma kodumaa saatuse pärast. Lisaks mõtles ta oma olulisele teadustööle, "trüki- ja kirjanduslikule, mille saatuse pärast olin mures, kui juhtuks midagi halvemat. Olin mõelnud saata see varjule Uppsalasse, kus professor Collinder selle väärtust mõistaks ja selle avaldamise korraldaks, kui see Soomes enam võimalik poleks."¹⁰

Kettunen tegi enne Rootsi piiri ületamist vahepeatuse Tornios, kust välisministeeriumi peasekretär A. Pakaslahti kutsus ta ootamatult Helsingisse tagasi. Välisministeeriumis toimunud instrueerimist kirjeldab Kettunen järgmiselt: "Pakaslahti saatis mind Tanneri jutule. Asi seisis selles, et mul tuli minna E e s t i s s e, hankima teateid sealsete meeleolude kohta. Tuli veel ääri-veeri mööda uurida, kas Eesti võiks võimaluse korral hakata r a h u v a h e n d a j a k s. Soome võitleb ja jääb sitkesti võitlema, kuid soovib siiralt kiiret rahu. Ma ei tohiks teha mingeid märkmeid enne kui alles tagasisõidul Stockholmis."¹¹

Soomes ei tundud tõepoolest Eesti tookordseid olusid. Domineeris arvamus, et Eesti on täiesti tasalülitatud riik ning igas mõttes Nõukogude Liidu kontrolli all. Kettunengi kahtles, kas Soome passiga on üldse võimalik Eestisse pääseda, sest riik oli tema arvates praktiliselt täiesti venelaste käpa all. Ta

² L. Kettunen. Matkapäikinoita ja muita muistelmia. 1925–1960. Helsinki, 1960, lk. 329–349.

³ L. Kettunen. Informatsiooniks Eestisse Talvesõja ajal. – Tulumuld 1953, nr. 5, lk. 295–308.

⁴ Suomen Ulkoasiainministeriön Arkisto (UM) 7 E, Viro 1940.

⁵ Lauri Kettunen luurematk Eestisse. – Vikerkaar 1990, nr. 2, lk. 65–69.

⁶ ERA, f. 957, s. 704, l. 357–360.

⁷ A. Warma. Diplomaadi kroonika. Ülestähendusi ja dokumente aastatest 1938–44. Tallinn, 1993, lk. 70–71.

⁸ P. Erelt. Eestlaste "põrandaalune" Talvesõda. – Eesti Ekspress, 22.03.2007.

⁹ Tulumuld 1953, nr. 5, lk. 307.

¹⁰ Samas, lk. 295.

¹¹ Samas, lk. 296.

hankis igaks juhuks Soome Kirjanduse Seltsilt tõendi, et sõidu eesmärgiks on eesti keele häälikuloo uurimine. Kettunen mõtles isegi võimalusele, et Eesti Stockholmi saatkonnast võiks ta Eestisse sõiduks saada valepassi.

Vana-aastaõhtul jõudis Kettunen Stockholm ja kohtus järgnevalt Eesti saadiku H. Laretei ja pressiaatšee K. Astiga. Saadik selgitas, et venelased ei teosta mingisugust passi-kontrolli, sisemistesse asjadesse ei sekku ning käituvad üldse lojaalselt. Tõsi, Laretei lisas, et käitutakse "kahtlust äratavalt lojaalselt". Edasi läks teekond Riiga, kus Eesti saadik H. Rebane ta avasüli vastu võttis, ning järgneval hommikul sõitis Kettunen rongiga Tallinna poole. Ta koges, et ei rongis ega piiriületamisel Valgas polnud mingeid probleeme, passi-kontroll toimus tavalise rutiini järgi.

Tallinnas peatus Kettunen Soome saatkonnas, kus saadik P. Hynninen võttis ta üllatunult vastu. Järgnevalt asus Kettunen looma eestlastega kontakte. Kõigepealt külastas ta kindral J. Laidoneri ja seejärel peaminister J. Uluotsa. Hiljem ta meenutas: "Hynninen helistas talle esiteks, et ministril oleks olnud hõlpsam minu vastuvõtust ära öelda, kui ta seda sooviks. Seda ta aga ei teinud, hoopis vastupidi, oli juba trepil ootamas ja viis mu oma kabinetti, kus meil oli pikk ja üsna sõbralik keskustelu."¹²

Tagasiteel Stockholmis peatudes jutustas Kettunen K. Astile, et lisaks nimetatuile külastas ta välisministeeriumi administratiivosakonna direktorit E. Kirotari, piiskopp J. Köppu, ajalehtede toimetajaid ja mõningaid isiklikke sõpru. Ajakirjanikest on ta hiljem nimetanud Päevalehes töötanud O. Mändi. Kohtumist president K. Pätsi ja välisminister A. Piibuga Kettunen ei taotlenud: "President Konstantin Pätsi enese jutule ma ei pürginudki. Olin ju temaga olnud ühenduses isegi rohkem ja varem kui kindral Laidoneriga ja teadsin, et pääseksin ka nüüd ta jutule, kui see aga oleks võimalik ilma tähelepanu äratamata."¹³ Ka välisministriga ei pidanud Kettunen sobivaks

kohtuda, kuna ta oli volitusteta eraisik. Hili-semates mälestustes mainis ta, et Piip olevat tookord haige olnud.

6.–8. jaanuarini viibis Kettunen Tartus, kus peatus Soome konsuli O. Rütli perekonnas, külastas J. Tõnissoni ning kohtus ülikooli õppejõudude ja üliõpilaskonna esindajatega. Ta ise on meenutanud: "Järgmisel õhtul sattusin tuttavate ja akadeemiliste sõprade seltsi prof. Julius Mägiste juures. Tema – minu õppetooli pärija Tartus – oli lasknud sõnal ringi käia, nii et meid võis olla kümnekond hinge, kõik usaldusväärsed inimesed, sest ega ju teistsuguseid Tartu ülikooli õpetajate ja üliõpilaste keskel teatud olevatki."¹⁴

Niisiis suhtles Kettunen erinevatesse ringkondadesse kuuluvate isikutega ja sai üsna ammendava pildi nii valitsusringkondades kui ka rahva seas valitsevatest meeleoludest. Tema aruanne Soome välisministeeriumile, suulised avaldused K. Astile ja A. Varmale ning hiljem kirja pandud mälestused annavad arvestatavat teavet tookord päevakorral olnud Eesti võimalikust rollist rahuvahendajana Soome ja Nõukogude Liidu vahel, Eesti–Soome suhetest, eriti rahva ning valitsusringkondade suhtumisest Talvesõjasse, Eesti erinevate ringkondade hinnangutest riigi olukorrale ning tulevikuperspektiividele ja isegi baasidest vabanemise lootustest.

Eesti rahuvahendajaks Talvesõjas?

Teadagi on Talvesõda soome ajaloolaste lemmikteema ning kõik selle kohta käiv detailideni läbi uuritud. Autorid on enamasti ühel meelel, et kuigi Soomes tehti 1939. aasta sügisel Moskvast toimunud läbirääkimiste ajal mitmekülseid sõjalisi ettevalmistusi, oli valitsusele Nõukogude Liidu kallaletung 30. novembril siiski ootamatu. Samal ajal, kui Tallinnas peeti Soome olukorda ohtlikuks ning Briti Helsingi saatkonnas põletati juba pabereid ja varuti saatkonna personali evakueerimiseks lennuk, lootsid Soome välispoliitikajuhid sõda vältida või oletasid, et see ei puhke enne kevadet.

Sõja puhkedes peeti valitsusringkonda-

¹² Tulimuld 1953, nr. 5, lk. 298.

¹³ Samas, lk. 300.

¹⁴ Samas, lk. 301.

des riigi esmaeesmärgiks vastuvõetava rahu saavutamist. Initsiatiivi haaras sotsiaaldemokraatliku partei liider V. Tanner. Ta leidis juba sõja esimestel tundidel, et valitsus tuleb reorganiseerida ning peaminister A. K. Cajander ja välisminister E. Erkko kui paindumatud, Moskvas vastumeelsed mehed peavad lahkuma. Ta sai nõusse nii president K. Kallio kui ka Eduskunna sotsiaaldemokraatide rühma. Viimane teataski presidendile, et sotsiaaldemokraatidest ministrid kutsutakse valitsusest ära.

Esimese sõjapäeva õhtul toimunud Eduskunna koosolekul deklareerisid kõigi erakondade esindajad, et nad toetavad valitsuse poliitikat ning valitsuse reorganiseerimisest ei rääkinud keegi sõnagi. Kuid veidi hiljem toimunud valitsuse koosolekul teatas Tanner Cajanderile, et sotsiaaldemokraadid lahkuvad valitsusest ja kriis laheneb kõige soodsamalt, kui kogu valitsus astuks tagasi. Nii tehtigi ning juba 1. detsembril astus ametisse R. Ryti koalitsioonivalitsus, kus välisministriks oli V. Tanner. Viimane kirjutas oma mälestusteraamatus: "Kohe esimesel koosolekul määras valitsus oma peaülesandeks rahuolukorra taastamise. Muud kava valitsus endale õieti ei seadnudki, peale loomulikult võimalikult tugeva sõjalise tegevuse, juhul, kui rahu ei suudeta kohe saavutada."¹⁵

Läbirääkimiste alustamiseks Moskvaga tuli leida vahendajaid. Juba sõja esimesel päeval pakkus USA oma teeneid nii Soomele kui ka Nõukogude Liidule, kuid viimane lükkas vahenduse tagasi. Soome uue valitsuse esimesel istungil otsustati pöörduda Rootsi poole, et see võtaks endale Moskvast vahendajarolli ning teataks, et Soome on valmis tegema "uusi positiivseid ettepanekuid". V. Molotov lükkas Rootsi vahenduskatse ülbelt tagasi. Soome valitsus pöördus erinevaid kanaleid kasutades ka Berliini poole, et sakslased ütleksid Moskvast rahu saavutamiseks oma sõna. Ka see katse nurjus.

Kui soomlased olid kogu detsembrikuu ootamatult edukalt võidelnud, tõstatati rahu

saavutamise võimalus taas päevakorda. Skandinaavia riigid pakkusid oma teeneid vahendajatena, Soome valitsus omalt poolt pöördus USA, Itaalia ning veel kord Saksamaa poole. Veel leiti Helsingis, et vahendajarolli võiks täita ka Eesti.

Soome välisministeeriumi ja peastaabi kokkuleppel otsustati saata keegi eestlastele tuttav isik ebaametliku emissarina Eestisse selle küsimuse üle mõtteid vahetama. Valik langeski L. Kettunenile, kes oli eestlaste seas tuntud, lugupeetud ning usaldusväärne isik. Mõistagi olid ka eestlased tõsiselt huvitatud Talvesõja lõpetamisest. Ühelt poolt tunti suurt muret vennasrahva saatuse pärast, teiselt poolt põhjustas sõda Eestile tõiseid komplikatsioone. Niisiis, kui Kettunen jutuajamisel J. Laidoneriga tõstatas küsimuse Eesti võimalikust vahendajarolist, kuulis ta vastuseks, et kindral oli selles suunas juba ise teatavaid samme astunud. Nimelt oli president K. Päts teinud J. Laidonerile ülesandeks seoses Moskva visiidiga esitada Nõukogude juhtkonnale küsimus – kas Eesti ei saa rahu sõlmimisele kaasa aidata?

Moskvas esitas Laidoner vastava ettepaneku kõigepealt kaitse rahvakomissarile K. Vorošilovile. Viimane andis Laidonerile küll lubaduse 50 hävitus- ja luurelennuki ning mõne õhutõrjepatarei müümiseks, kuid Eesti võimaliku vahendajarolli kohta ütles, et "praegu meie sobitust vist kasutada ei saa".

Järgnevalt oli sama küsimus kõne all jutuajamisel Stalini endaga. 7. detsembril 1939 Kremlis toimunud õhtusöögil avaldas Stalin soovi veel kord Laidoneriga kohtuda. 11. detsembri õhtul teatati, et Stalin ootab kindralit kell üks öösel. Stalini ja Laidoneri jutuajamise juures viibisid V. Molotov, K. Vorošilov ja A. Rei. Viimane saatis jutuajamise üleskirjutuse pealkirjaga "Sõjaväg. ülemjuhataja kõnelus hr. Staliniaga 11(12) dets. 1939" nii välisministeeriumile¹⁶ kui ka kindral Laidonerile, kes tegi dokumendiga tutvudes sellele mõned märkused.¹⁷

¹⁵ V. Tanner. Olin välisministriks Talvesõja ajal. Tõlge soome keelest. Göteborg, 1951, lk. 172–173.

¹⁶ ERA, f. 957, n.14, s. 702, l. 202–207.

¹⁷ ERA, f. 495, n. 12, s. 232, l. 448–453.

Laidoner ütles Stalinile, et tema kõnelusel Vorošiloviga oli kokku lepitud lennukite ja õhutõrjepatareide ostuks ning teistes küsimustes. Edasise jutuajamise kohta on A. Rei fikseerinud: “Lõpuks Ülemjuhataja andis hr. Stalinile üle parimad tervitused Vabariigi Presidendilt ja avaldas, et President teinud temale ülesandeks teatada järgmist: kuna Eesti on ülimalt huvitatud N. Liidu ja Soome vahelise konflikti võimalikult kiirelt lõpetamisest ja heal meelel aitaks sellele igal viisil kaasa, siis Vabariigi President ja Valitsus on igal ajal valmis Nõuk. Valitsuse soovil astuma kõiki samme, mis viimase arvates võiksid olla kasulikud selles mõttes. Seejuures kindr. Laidoner rõhutas, et praegusel momendil miskisuguste sammude astumine räägitavas mõttes silmnähtavalt ei saa kõne alla tulla, kuid sündmuste arenedes on mõeldav teistsuguse olukorra tekkimine, kus eesti sobitus võib vast osutada kasulikuks.”¹⁸

J. Laidoner on A. Rei ettekande äärele kirjutanud: “Mina rääkisin meie Presidendi ülesandel ja kriipsutasin alla nii meie soovi kui ka nende [s. o. soomlaste – H. A.] poolt väljendatud soovi Soome konflikti võimalikult kiirelt lahendust rahulikul teel ja selleks pakkusin meie vaheltsobitust – muidugi ka rahulikul teel. L.”

A. Rei üleskirjutuse kohaselt arenes vestlus edasi järgnevalt: “Hr. Stalin kiitis heaks kõik marssal Vorošilovi lubadused kindr. Laidoneri poolt märgitud küsimustes ja rõhutas, et pakti järgi N. Liit on võtnud endale kohustuse anda Eestile relvastust soodsail tingimustel.” Konflikti kohta Soomega tähendanud Stalin, et Nõukogude valitsus oli kohustatud hoolitsema oma julgeoleku eest, kuid soomlased ei tahtnud sellest aru saada, ja “kangekaelse järelandmatusega viisid asja sõjalise kokkupõrkeni”. A. Rei märkis edasi: “Kindr. Laidoneri avalduse Eesti valmisolekust esineda sobitajana vene-soome konfliktis, Stalin, nagu võis arusaada, võttis heatahtlikult teatavaks, kuid ei teinud selle kohta otseselt miskit märkust.”

¹⁸ ERA, f. 495, n. 14, s. 232, l. 449.

Muudest Rei ülestähendatud Stalini mõtteavaldustest väärib tähelepanu arvamus Teise maailmasõja puhkemise kohta: “...peab imesutama, kuidas ometi Inglise- ja Prantsusemaa juhid võisid olla nii ebaosavad poliitikud, et lasid suure ja raske sõja puhkeda ei millegi muu, kui Danzigi küsimuse pärast. [– – –] Raske on omale ettekujutada ebasobivamat põhjust sõjaks! Võrratult paremini oleks põhjendatud olnud sõda Tšehhoslovakkia pärast, kus oli tegemist hästi relvastatud ja hästi organiseeritud rahvaga ja kus meie oleksime kindlasti läinud kaasa.”

Stalini avaldustes väljendus sügav viha (Rei kasutas sõna *ressentiment*) Poola suhtes ning lootus, et Nõukogude Liidul õnnestub suurest sõjast kõrvale jääda. Kõne all oli ka MRP sõlmimine ning Stalin tähendas, et Nõukogude Liit ei võtnud endale mingisuguseid kohustusi Saksamaa suhtes.

Laidoner ütles Kettunenile Staliniga toimunud jutuajamist refereerides, et ta oli Stalinilt kaks korda küsinud – kas katkenud läbirääkimisi Venemaa ja Soome vahel ei saa jätkata? Kuid Stalin oskas otsesest vastusest mööda hiilida ja vestluse muudele teemadele viia. Laidoneri arvates lootis Stalin tookord veel Soome vastupanu kiiresti murda. Stalin meenutas Laidonerile Soome–Nõukogude läbirääkimisi 1939. aasta sügisel ning kiitis J. K. Paasikivi rahulikkude ja järeleandlikkude käitumist, kellega Stalini arvates oleks võimalik olnud kokkuleppele jõuda. Seevastu V. Tanner oli kõikidele pakkumistele ainult “ei” öelnud.

11.–12. detsembri ööl toimunud kõnelustel Kuusineni “valitsuse” teemat ei puudutatud. Küll oli see kõne all ühel banketil, kus muuseas ka ohtralt klaase tõsteti. Laidoner kinnitas Kettunenile, et tema mulje järgi oli Kuusineni valitsus Stalinile täiesti kõrvaline seik ning juhul, kui venelaste huvid seda nõuavad, heidetakse see sama kergelt kõrvale, kui ta loodi. Teatavasti lõpuks nii tehtigi.

Laidoneri–Kettuneni kõneluse lõpul puudutas kindral veel kord rahu saavutamise võimalust. Ta leidis, et põhimõtteliselt peaks Moskva kindlasti rahu soovima, kuid selleks tuleb leida sobiv moodus. Laidoner

andis mõista, et Stalinile on tähtis prestiiži säilitamine ning seega on rahukõnelused võimalikud siis, kui Punaarmee on saavutanud sõjalist edu.

Pole kahtlust, et Laidoner jagas oma muljeid teistelegi Eesti juhtivatele tegelastele. Nii märgib Kettunen, et ka Uluotsa arvates oluks Stalin nõus Soomega rahu sõlmima ja põhjendas oma väidet samuti nagu Laidoner. Soome saadik P. Hynninen ütles Kettunenile: ta on kuulnud, et Venemaal oodatakse enne läbirääkimiste alustamist mingit oma vägede võitu.

Tartus tõstatas L. Kettunen rahuläbirääkimiste vahendamise võimaluse kohtumisel Jaan Tõnissoniga, kellega ta rääkis “kaua ja paljudest asjadest”. Tõnisson alustas selle teema käsitlemist ise ja arendas seda temale omase energiaga. Kõigepealt ta kurtis, et soomlased ei valda vene keelt, ei tunne venelaste mõtteviisi ega oska nendega kaubelda. Venelaste jaoks polevat moraalset aspekti olemas, nad olevat oma olemuselt kaupmehed, keda tulebki sellistena kohelda. Ka Tõnisson kinnitas, et vajaduse korral Stalin vilistab “Kuusineni valitsusele”, nagu seda kaksikümmend aastat tagasi tehti Anvelti valitsusega.¹⁹

Tõnisson ütles, et rahu Soomega tähendaks ka rahu Eestile. Eesti pääseks suure sõja keerisesse sattumast, ja kui kord Euroopas rahu sõlmitakse, tuleks Venemaal ehk loobuda oma positsioonidest Baltimaades. Selles küsimuses oli Tõnisson president Pätsiga ühesugusel arvamusel.

Kettunen õhutas omalt poolt Tõnissoni rahusoovi tagant ja tegi ettepaneku, et viimane sondeeriks Tallinnas pinda Eesti võimaliku vahendajarolli asjas rahuläbirääkimiste alustamiseks. Seega oleks algatus lähtunud Eesti poolt. Tõnissonile selline kava meeldis ja ta lubas Tallinnas asja arutada, kõigepealt muidugi välisminister A. Piibuga.

Küllap Tõnisson seda tõepoolest ka tegi. Samas oli selge, et Eesti välisministril ei saanud selles küsimuses edu olla. Stalin oli Eesti võimaliku vahenduse juba hüljanud ning

jaanuaris 1940. a. oli Soomel Hella Wuolijoe vahendusel Moskva ebaametlik kontakt loodud.

Kindlasti väärib tähelepanu asjaolu, et ka vastaspool – Moskva – püüdis seoses Talvesõjaga Jaan Tõnissoni ära kasutada. Tuntud Nõukogude luuraja B. Rõbkin viibis veebruaris 1940. a. Eestis, kohtus Tõnissoniga neljal korral ja tegi talle kaks konkreetset ettepanekut. Kõigepealt ta soovis, et Tõnisson sõidaks Stockholmi. Rõbkini ettekandes Moskvasse 22. veebruarist märgitakse vaid, et sõidu eesmärgiks pidi olema mingisuguse informatsiooni hankimine.²⁰ Seda, mille kohta teavet sooviti, võib vaid oletada. Tookord oli Nõukogude Liit juba tõsisemalt huvitatud Talvesõja lõpetamisest. Et Rootsi valitsus osales vahendajana Soome–Nõukogude kontaktide arendamisel, siis on ilmne, et Tõnissoni kaudu loodeti saada lähemat teavet nii Soome kui ka Rootsi seisukohtadest rahu sõlmimise asjus. Kuid sündmused arenesid nii kiiresti, et peagi polnud Tõnissoni sõidul enam mõtet.

Teiseks soovis Rõbkin, et Tõnisson leiaks ühe eesti ajakirjaniku, kes nõustuks Soome olude kohta informatsiooni hankimiseks Helsingisse sõitma. Tõnisson püüdis seda soovi täita ning üks Päevalehe toimetajatest nõustus korrespondendi saatmisega Soome. Kuid Päevalehe peatoimetaja H. Tammeri arvates pahandaks selline samm Nõukogude Liitu ja ajakirjaniku sõit jäi ära. B. Rõbkin oli sunnitud Moskvasse teatama, et kombinatsioon residendi värbamisest kukkus läbi.²¹ Niisiis oli Nõukogude luure lootnud Soome saadetava ajakirjaniku näol agendi leida.

Informatsioon, et ka Moskvast mõeldakse sõja lõpetamise võimalusele, saabus Helsingisse siiski just Tallinna vahendusel. Väino Tanner märgib oma mälestusteraamatus, et Eesti kaudu tuli esialgu ebamääraseid teateid, nagu oleks Nõukogude valitsus sõda alustades valearvestuse teinud ning oleks taas valmis Soomega rääkima. Ja edasi: “Hiljem tuli sellele teatele täpsem kinnitus meie Eesti saadiku P.

¹⁹ Vikerraar 1990, nr. 2, lk. 68.

²⁰ H. Arumäe. Jaan ja Ilmar Tõnissoni välispoliitilistest tõekspidamistest Teise maailmasõja eel. – Tuna 2003, nr. 3, lk. 58–59.

²¹ Samas.

J. Hynnise telegrammis. Ta teatas, et Eesti välisminister Ants Piip on saanud nende Moskva saadiku August Rei vahendusel informatsiooni, et Soome võiks rahu saada lisajäreleandmistele. Nende järeleandmistele hulgas oli Hango esikohal. Sellele lisaks olevat nõudmiseks, et Soome välisministril tuleks lahkuda. Sellele informatsioonile otsustati vastata, et Hangot milgil juhul ei saa loovutada ning et Nõukogude Liidul ei sobinud hakata määrama Soome valitsuse koosseisu.”²²

Rahu sõlmimise probleemiga oli tegemist ka Eesti Stockholmi saatkonnal. Kuigi Soome–Nõukogude kontaktid toimusid esialgu H. Wuolijoe ja Nõukogude Liidu esindajate vahel ning 5. veebruaril 1940 kohtus isegi V. Tanner Nõukogude saadiku A. Kollontaiga, pöörduti selles küsimuses ka Eesti saatkonna poole. 7. veebruaril külastasid TASS-i esindaja Kramilov ja end tema abilise Kruglovana esitlenud daam Eesti saatkonna pressitašeed K. Asti. Jutt keerles Talvesõja põhjuste ja selle lõpetamise võimaluste ümber.

Kruglova rõhutas, et üksnes Rootsi võib rahuvahendajaks olla, sest sõdivad riigid selleks ei sobi ning Nõukogude–USA vahetuleks on halb. Kruglova lisas: “Eesti võiks muidu vahendajaks olla, aga teda loetakse juba Nõukogude vasalliks ja tal puudub seetõttu autoriteet.”²³

Kuid Krugloval oli Rootsi vahendajarolli osas üks eeltingimus: et ta jääks lõpuni neutraalseks ega annaks Inglismaale võimalust Nõukogude Liidule kallale tungida. Sündmuste edasist käiku on kokkuvõtlikult meenutanud Eesti Stockholmi saadik H. Laretei: “TASS-i esindaja jutust selgus, et N. Liit oleks nõus Soomega rahu tegema, kui on kindel, et Rootsi jääb neutraalseks ja et venelased ootavad vastavat deklaratsiooni Rootsi poolt. Viisin selle teate otsekohe Rootsi välisministrile Güntherile ja mõni päev hiljem ilmuski ajalehtedes peaminister Hanssoni deklaratsioon Rootsi neutraliteedi kohta. Lugenud selle läbi, jõudsin mõlemad Astiga otsusele, et see vaevalt rahuldab N. Liitu. TASS-i esindaja paluski uut kokkusaamist Astiga ja juhtis tähelepanu sellele, et deklaratsioon on väga udune. Andsin ka selle teate edasi välisministrile ja varsti selle peale ilmus uus deklaratsioon, seekord kuninga poolt, mis nähtavasti oli N. Liidule vastuvõetav, sest Asti selles asjas enam ei tülitatud. Mööduski vist ainult neli-viis päeva Asti viimasest kohtumisest TASS-i esindajatega, kui tuli teade Soome rahudelegatsiooni sõidust Moskvasse. Kui palju see Eesti saatkonna kaudu toimunud vahendus mõjutas läbirääkimiste käiku, on võimatu öelda, sest kogu asi paistis olevat kaunis müstiline ja arusaamatu.”²⁴

Vastus Laretei poolt esitatud küsimusele on üsna lihtne: tema vahendus rahuläbirääkimiste käiku ei mõjutanud, sest Rootsi välisministeerium oli juba nagunii vahendajaks Helsingi ja Moskva vahel. Kuid Nõukogude esindajad saavutasid Eesti saatkonna vahendusel siiski ühe olulise eesmärgi, nimelt kuninga ja peaministri deklaratsiooni Rootsi erapooletusest Talvesõja suhtes.

Miks Moskva üldse sellist deklaratsiooni vajalikuks pidas – Rootsi neutraliteet oli nagunii üldtunnustatud tõsiasi? Asi oli selles, et tookord tehti Lääne-Euroopas Soome abistamise sildi all intensiivseid ettevalmistusi Briti–Prantsuse interventsiooniks Skandinaaviasse. Liitlaste põhieesmärgiks oli Saksa sõjatööstu- sele hädavajaliku Rootsi rauamaagi sisseveo lõpetamine. Selleks kavatseti haarata mõned suuremad Norra sadamad ning Narviki kaudu saata ka Soomele abijõude. London ja Pariis avaldasid Norrale ja Rootsile survet, et need liitlaste kavaga nõustuksid, ning Soomele selleks, et see rahu ei sõlmiks.²⁵ Liitlastele oli skandinaavlaste eitav seisukoht varemgi teada, kuid nüüd saavutas Moskva nii Rootsi kuningalt kui ka peaministrilt selgesõnalise

²² V. Tanner. Olin välisministriks Talvesõja ajal, lk. 197.

²³ K. Asti üleskirjutus kõnesolevast jutuaamisest on avaldatud A. Warma mälestusteraamatus: A. Warma. Diplomaadi kroonika, lk. 77–80.

²⁴ H. Laretei. Saatuse mängukanniks. Mällu jäänud märkmeid. Tallinn, 1992, lk. 207–208.

²⁵ H. Arumäe. Talvesõja dramaatilised lõpupäevad. – Horisont 2004, nr. 2, lk. 26–32.

lubaduse, et Rootsi säilitab igal juhul erapooletuse ja seega liitlaste ekspeditsioonikorpus läbi oma riigi territooriumi ei lase.

Pärast Talvesõja lõppu asuti Eesti poolt suhteid Soomega taas üles soojendama, kuid seda tehti äraootavalt ja ettevaatlikult. Eesti valitsus pakkus Soomele 1 miljon dollarit (4 miljonit krooni) kaubakrediiti hädavajalike toiduainete (rukis, kartul, sealih) ostmiseks. Kliiringleping sõlmiti Soomele soodsal kujul, sest krediitkõlgsus tuli reguleerida alles pärast Euroopa sõja lõppu. Teatud annetusi tehti Soomele ka Punase Risti kaudu, näiteks saadeti haiglates viibivatele haavatutele suurem hulk paberosse.

Muidugi oli teatavate ringkondade lootus, et Talvesõja lõpp kergendab Eesti olukorda, ühekülgne. Ühelt poolt see ju nii oligi, kuid teiselt poolt sai Moskva vabad käed täiendava surve avaldamiseks Balti riikidele, nagu ka Laidoner seda Kettunenile vihjas.

Lauri Kettunen Eesti-Soome suhetest, Eesti olukorrast ning tulevikuperspektiividest

L. Kettunenil tuli Eestis viibides paratamatult kokku puutuda Eesti-Soome suhete tookord üsnagi komplitseeritud probleemistikuga. Eesti Ekspressis on hiljutises artiklis väidetud, et Eesti poliitikud keerasid Soomele selja ning vaid Jaan Tõnisson ainsana oli arvanud, et Eesti võiks väga hästi toimida rahuvahendajana Soome ja Vene vahel.²⁶

Mõlemad väited on väärad. See oli just Soome, kes juba varem Eestile poliitilise koostöö osas selja oli pööranud, ja see oli just kindral J. Laidoner, kes president K. Pätsi algatusel soomlaste initsiatiivitagi Talvesõja algaasid Moskvas rahuvahendajana esines.

Artikli maht ei võimalda Eesti ja Soome suhete arengut lähemalt iseloomustada, kuid paarile elementaarsetele asjaolule tuleks siiski tähelepanu juhtida.

Esimesel iseseisvusperioodil oli Eesti-Soome suhetes ajuti paremaid ja halvemaid aegu, kuid üks on kindel: kogu Eesti, s. o. rahvas, valitsus ja sõjaväe juhtkond, taotles algusest kuni lõpuni võimalikult tihedaid ja mitmekülseid suhteid vennasriigiga. Kuid teadagi ei sõltu kahe riigi vahekorra areng ühe poole soovidest ja taotlustest. 1920. aastate algul, kui Soomel puudus kindel välispoliitiline kurss nii suurriikide kui ka lähinaabrite suhtes, näis avanevat teatavaid võimalusi Soome koostööks lõuna pool lahte asuvate riikidega. Kahes keskerakonnas – Eduerakond ja Maaliit – leidis Balti suuna toetajaid, kuid nii paremerakonnad kui ka sotsiaaldemokraadid olid vastu. Valitsuses ja kindralstaabis pääses domineerima arvamus, et liit Eestiga või Balti riikidega toob Soomele rohkem kahju kui kasu. Arvestus oli lihtne: Balti riike peeti Venemaa poolt rohkem ohustatuks kui Soomet. Lisaks arvestati, et kui Venemaal on juba pärast Balti riikide haaramist pääs Läänemerele, siis Moskva jätab Soome rahule.²⁷

Tõsi küll, tänu verevärskendusele Soome sõjaväe juhtkonnas arenes 1930. aastatel Eesti-Soome koostöö rannakaitse alal edukalt. Mõlemal pool lahte rajati või rekonstrueeriti võimsad suurtükipatareid, toimusid ühised õppused jne. Kuid see ei tähendanud Eesti-Soome liitlissuhete arengut. Asi oli selles, et kõrgemad sõjaväelased kaalutlesid veidi teisiti kui poliitikud ning viimased ei soovinud kuidagi Soome saatust Eestiga siduda. 1930. aastate keskpaiku orienteerus Soome kindlalt Skandinaaviale ja hoidus kõigest, mis võinuks viidata lähemale koostööle Eestiga. Teise maailmasõja eel ilmnes, et Eesti-Soome koostöö ja informatsioonivahetamine oli puudulik isegi ühist huvi pakkuvates rahvusvahelistes küsimustes. Asjatundjad on väitnud, et Soome välisminister E. Erkko ei suhtunud Eestisse sugugi sõbralikult. Ka L. Kettunen kinnitas K. Astile, et “Erkko etendas ülihalba osa Eesti-Soome vahekorra kujunemisel.

²⁶ P. Erelt. Eestlaste “põrandaalune” Talvesõda. – Eesti Ekspress, 22.03.2007.

²⁷ Lähemalt. H. Arumäe. Eesti ja Soome sõjalise koostöö probleem 1920–1922. – Acta Historica Tallinnensia, 1998, nr. 2, lk. 35–63.

Talle sekundeeris Eesti poolt sama aktiivselt endine väimin Selter.”²⁸ Eesti pool pidas kinni A. Piibu poolt juba 1920. aastate algupoolel formuleeritud põhimõttest – ei tule koputada uksele, mida ei soovita avada.

Sellistes oludes 1939. aasta kriitilistel septembripäevadel ei pöördutudki abi saamiseks ei Soome – ega ka Läti – poole.²⁹ Hiljem tunnistas tookordne välisminister K. Selter, et naabritelt abi ei palutud, et neid mitte paratamatult keelduva vastusega piinlikku olukorda asetada ja edasisi suhteid komplitseerida.

See asjaolu, et Talvesõja päevil ilmnis soomlaste meelepaha Eesti suhtes, on täiesti loomulik. Juba Eesti ja Nõukogude Liidu vahel sõlmitud vastastikuse abistamise pakt oli Soomele ebameeldiv üllatus. Nõukogude militaarbaaside rajamisega Eesti territooriumile halvenes Soome strateegiline olukord. Nii valitsusringkondades kui ka avalikkuses tehti Eestile vastupanuta alistumise puhul etteheiteid. Asi oli seda halvem, et soomlased ei uskunud reaalselt sõjaohtu, nende arvates Moskva lihtsalt bluffis ning Eesti andis liiga kergesti järele. Lauri Kettunen võis Eestis viibides veenduda, et soomlaste selline negatiivne arvamus Eesti kohta oli väär. Ta kinnitas K. Astile, “et Eesti mitte oma valitsejate loiduse ja rahvusliku meelsuse lodevuse tõttu ei nõustunud Moskva paktiga, nagu kalduti oletama Helsingis, vaid selleks sundisid teda paratamatud poliitilised ning strateegilised põhjused, mis vastuhaku absoluutselt võimatuks tegid.”³⁰

Ajalookirjanduses on korduvalt viidatud kindral J. Laidoneri kibestunud mõtteavaldustele Soome poliitika kohta Eesti suhtes. L. Kettunen kirjutas oma aruandes, et kohtumisel J. Laidoneriga 4. jaanuaril 1940 arutasid nad baasidelepingu sõlmimisega seotud asjaolusid, kusjuures Kettunen fikseeris: “Minu küsimusele, kas Soome valitsusega oli selles asjas

ülepea nõu peetud, vastas kindral, et Soome üldine suhtumine oli – ilmselt juba pikemat aega – nii tõrjuv, et minister Eljas Erkko polevat isegi tahtnud Eesti Helsingi saadikut (minister Rudolf Möllersoni) jutule võtta, tuues ettekäändeks hõivatuse.”³¹ Laidoner oli kuulnud, et kord ei olnud Erkkol võimalik Eesti saadikut vastu võtta, ja ta kasutas seda asjaolu sümbolise iseloomustusega Soome poliitika kohta Eesti suhtes, mitte aga Soome konkreetse reageeringuna Eesti abiplaale.

Pärast Talvesõja lõppu kõneles ka A. Warma Laidoneriga samal teemal. Laidoner kinnitas, et ta on korduvalt puudutanud Soome küsimust, kõrgelt hinnanud armee tublidust, kuid Soome välispoliitika suhtes oli ja on ta arvustaval seisukohal.³²

Talvesõja puhkedes süvenes soomlaste negatiivne suhtumine Eestisse veelgi – Eesti territooriumilt startinud lennukid käisid Soome linnu pommitamas. Talvesõja alguseks Helsingisse jõudnud A. Warma on meenutanud: “Ei saa öelda, et Soomes Talvesõja ajal hea pilguga oleks vaadatud Eestile. Omajagu mõjutas sellist suhtumist avalik sõna. Välisministeerium oli siiski ametiasutus, kus reservatsiooni hoiakus tunda ei antud.”³³

Teatav Soome ringkondade meelepaha Eesti suhtes ilmnis ka Soome Raadio eestikeelsetes saadetes. Need olid korraldatud Soome kindralstaabi informatsiooniosakonna algatusel ning väljendasid selle asutuse ja mitte Soome välisministeeriumi seisukohti. Pidevalt tehti etteheiteid, et eestlased ei abista soomlasi, kuigi viimased olid 1919. aastal seda teinud. Kui Toomas Hellat astus 1940. aasta jaanuaris saadete edastamisel ametisse diktatorina, oli ta nende algsest põhitoonist ebameeldivalt riivatud. KGB-le kirjutatud aruandes oma luuretegevuse kohta on ta kirjutanud: “Paljudele eestlastele, kellele soomlased meeldisid ja kelle edusammudest nad

²⁸ ERA, f. 957, n. 14, s. 704, l. 359.

²⁹ Lähemalt: M. Ilmjärv. Hääletu alistumine. Eesti, Läti ja Leedu välispoliitilise orientatsiooni kujunemine ja iseseisvuse kaotus. 1920. aastate keskpaigast anneksioonini. Tallinn, 2004, lk. 640–649.

³⁰ ERA, f. 957, n. 14, s. 704, l. 398.

³¹ Vikerkaar 1990, nr. 2, lk. 66.

³² A. Warma. Diplomaadi kroonika, lk. 87.

³³ Samas, lk. 71.

vaimustatud olid, kuid kel polnud pärast Nõukogude Liiduga sõlmitud lepingut võimalik mitte ainult soomlasi abistada, vaid ka avalikult oma arvamust välja öelda, mõjusid Soome raadio sellised etteheited nagu noahoop südamesse. Läbi Rootsi tuli iga päev postiga palju kirju, kus tuhanded eestlased elanikkonnast erinevatest kihtidest avaldasid soomlastele oma vaimustatud poolehoidu, kuid olid samal ajal väga nõrkinud nende aadressil tehtud etteheidetest, kus nad palusid soomlastel end eestlaste olukorda panna. Kirjades oli pisaraid, solvumisi ja isegi sõimu.³⁴

T. Hellat kinnitab, et ka Soomes asjast aru saavad ringkonnad taunisid säärast tendentsi. Lõpuks sekkus välisminister V. Tanner, kelle korraldusel saadete põhitooni korrigeeriti. Näiteks 1940. aasta 24. veebruari saates rõhutati, et Soomes saadakse Eesti muredest aru. Kui tulevikus jälle paistab päike vabale Eestile ja vabale Soomele, siis leitakse taas ühine keel ja ulatatakse sõbralikult käed.³⁵

Vastupidi Soomes domineerinud kriitika-le Eesti aadressil võis Kettunen igal sammul veenduda eestlaste ülimalt heasoovlikus ning kaasatundvas suhtumises vennasrahvasse. Juba Tallinna jõudes kuulis ta saadik P. Hynninenilt, et rahvas tundis kogu Eestis Soomele aktiivselt kaasa. Öhtupoolikul viis E. Kirotar professori ühte seltskonda äärelinnas, kus Soome sündmuste vastu suurt huvi tunti. Kettunen tões hiljem – siin sain esimese kinnituse Hynnineni teatele eestlaste poolehoiust Soomele.³⁶

Järgnevatel päevadel koges Kettunen pidevalt eestlaste – alates peaministri ja lõpetades Tartu akadeemiliste ringkondadega – poolehoiuavaldusi. Hiljem ta märkis, et J. Uluots oli alati olnud Soome sõber, kes kinnitas ka 5. jaanuaril 1940 toimunud kohtumisel, “et iga eestlane tunneb kogu hingest Soomele kaasa, ainult ametlik poliitika nõuab oma mõtete varjamist”. Uluots ei salanud, et Vene lennukid kasutavad Eesti baase Soome linna-

de pommitamiseks, ja pidas loomulikuks, et soomlastel on õigus neid pommitada, “kui ta ainult Jumala eest Tallinnat ei pommita”.³⁷

Teatavasti püüdsid eestlased Talvesõja ajal oma poolehoidu Soomele ka tegudega tõestada. Üks selliseid ilminguid oli vabatahtlike siirdumine Soome, millele viitas ka L. Kettunen oma vestluspartneritega suheldes. Kõnesolevat teemat on mitmel pool puudutatud, kuid see väärib kindlasti eriuurimust. Siinkohal lühidalt sellest, mida ühelt poolt Nõukogude luure ning teiselt poolt Eesti poliitiline politsei asjast arvasid.

Talvesõja ajal meenutati Nõukogude luure Tallinna residendile *Ladole* (V. Botškarjov) pidevalt, et kogu luuretegevuse põhieesmärk peab olema uute kaastööliste värbamise kõrval Moskva informeerimine Eesti erinevate ringkondade suhtumisest Nõukogude Liitu ja baasidelepingusse. Vabatahtlike siirdumisest Soome oli juttu kümnetes Tallinnast peamiselt *Viktorile* (Nõukogude poliitilise välisluure ülem P. Fitin) saadetud ettekannetes.

Luurajate ettekannetes väideti, et Eestis toimub lausa värbamiskampaania, kusjuures organisatoritena nimetati selliseid tuntud nimesid nagu admiral J. Pitka, Vabadussõjas silma paistnud ohvitserid K. Parts ja J. Lepp, spordikuulsus J. Lossmann ning vabadussõjalaste liikumisega seotud E. Kubbo ja P. Telg. Väideti isegi, et vabatahtlikele oli lubatud tasu 250 krooni kuus. Soome siirdujate arvu kohta on esitatud mitmesuguseid, enamasti üsna liialdatud andmeid. Nii teatas *Lado* jaanuaris 1940, et see arv ulatuvat nelja tuhandeni!³⁸ Hiljem kõneldi viiesajast vabatahtlikust. Esialgu siirduti Soome mootorpaatidega peamiselt Kundast, Käsmust ja Loksalt, hiljem üle jää ning ka Riia ja Stockholm kaudu. Leidub viiteid, et vabatahtlikke viis Rootsi ka tuntud aurik “Kassari”. Toomas Hellat on kinnitanud, et see oli tõesti nii, sest tema vend sõitis koos kaaslastega

³⁴ T. Hellat. Luuraja aruanne KGB-le. Meenutusi aastatest 1920–1956. Tallinn, 2006, lk. 53.

³⁵ ERA, f. 949, n. 1, s. 134, l. 473.

³⁶ Tulimuld 1953, nr. 5, lk. 298.

³⁷ Vikerkaar 1990, nr. 2, lk. 68.

³⁸ ERAF, f. 138, n.1, s. 55A, l. 491.

“Kassaril” Stockholmi ja sealt edasi Soome.³⁹

19. jaanuaril 1940 meenutati Moskvas *Ladole* veel kord, et valgesoomlaste vastu tehtava töö käigus on oluline välja selgitada, kuidas vabatahtlikud Eestist ja Rootsist Soome siirduvad. Samas püstitati luurajatele ülesanne – luua oma agentuur Soomes. See-aga püüti vabatahtlike sildi all sokutada Soome Nõukogude agente ning soovitati selleks kasutada ka poolakate passe.⁴⁰ Hilisemates dokumentides leidub viiteid, et seda eesmärki asuti tõepoolest realiseerima.

Nõukogude luurajate teated Moskvasse, et Eesti valitsus ei takista vabatahtlike siirdumist Soome, ei vasta tõele, sest Nõukogude Liidu meelepaha vältimiseks tuli selleks paratamatult takistusi teha. 1940. aasta jaanuaris said poliitilise politsei kohalikud komissarid või assistendid korralduse saata vabatahtlike kohta poliitilise politsei juhtkonnale informatsiooni. Järgnevalt paar näidet selgunud seikadest.

Vanemassistent J. Raidjõe teatas 13. jaanuaril 1940 Viljandist, et vabatahtlike organiseerimisega tegeles endine vabadussõjalaste tegelane Arak, kellel olevat kontakte Soome saatkonnaga ja ta saavat sealt ka raha.⁴¹

Vanemassistent K. Mardla teatas 11. veebruaril 1940 Võrust, et neli kohaliku tööstuskooli noormeest sõitsid Soome pääsemiseks Tallinna, kuid selleks mingisuguseid võimalusi ei leidnud, kannatasid külma käes ja sõitsid lõpuks koju tagasi.⁴²

Tallinna politseinikel tuli teatada ka traagilistest juhtumitest. Koplis teeniv politseinik J. Idnurm teatas 21. jaanuaril, et viis noormeest asusid eelneval öhtul Soome poole, kuid üks neist, Meinard Eldring, kukkus jäälõhesse ning uppus. Ülejäänud tabati Naisaare lähedal. Samad noormehed jutustasid, et neil on andmeid teisestki traagilisest õnnetusest. Nimelt leidsid nad jäält murdunud suuski ja ühele tuttavale kuulunud taskulam-

bi. Sellest järeldati, et 18. veebruaril teele asunud Boris Meriloo ning vennad Robert ja Erich Tagarand olid hukkunud.⁴³

Eestlased püüdsid Soomet toetada ka materiaalselt. L. Kettunen on meenutanud: “Mind oli eriliselt keelatud kaasa võtta mingit kuriirisaadetist, kuid Hynninen soovis, et võtaksin tingimata kaasa väikese kohvri, mis oli täis kuld- ja hõbeesemeid. Inimesed olid neid sõja algusest peale saatkonda kandnud – jutustati otse liigutavaid juhtumeid –, et piisutki toetada vennasrahva lootusetut võitlust või et seda vähemalt sümboolseltki toetada. [– –] Lõpuks ei aidanud muu, kui võtsin kohvri kaasa, saagu mis saab. Hädaohtlik koorem sellisel matkal, kuid samal ajal ju konkreetne tõend meeoludest ning igal juhul väärtuslikum kui vagunikoormad paljast kaastunnet!”⁴⁴

Soomlaste heaks koguti ka raha. K. Ast kirjutas A. Piibule: “Lisan veel juure, et professoril oli ka suurem summa raha kaasas, mida Soome sõbrad Eestis kokku pannud. Kui mõelda meie kapitalivaesusele ja sellele, et meil ju avalikku korjandust ei saa olla, oli see summa isegi üllatavalt suur.”⁴⁵

Professor J. Mägiste on meenutanud, et pärast kohtumist L. Kettuneniga asusid Tartu akadeemilised ringkonnad koguma sooja varustust Soome rindemeestele, ning tõdenud, et sellisel ametlikult keelatud tegevusel oli vähemalt sümboolne väärtus. On väidetud, et Tallinnas olevat Soome sõduritele ömmeldud nii suure hoolega valgeid moondamisriideid, et poed olevat pesuriidest tühjaks ostetud.

Nagu eespool märgitud, leidub Kettuneni matkaaruandes, mälestustes ja suulistes avaldustes huvitavaid andmeid eestlaste arvamustest riigi ja rahva olukorra ja tuleviku suhtes. On loomulik, et arvamused olid erinevad ning Kettunen kuulis nii pessimistlikke kui ka veidi optimistlikumaid tulevikuprognose. Eesti juhtkonda painas kaks eksistentsiaalse tähtsusega küsimust: kas Nõukogude Liit peab paktist kinni? Mida toob suure sõja edasine käik Eestile?

Mis Eesti tookordsetesse tippudesse puutub, siis Kettunen isiklikult võis nende arvamusi kuulda vaid Laidonerilt ja Uluotsalt.

³⁹ T. Hellat. Luuraja aruanne KGB-le, lk. 55–56.

⁴⁰ ERAf, f. 138, n. 1, s. 58, l. 100.

⁴¹ ERA, f. 949, n. 1, s. 134, l. 434.

⁴² Samas, l. 457.

⁴³ Samas, l. 464.

⁴⁴ Tulumuld 1953, nr. 5, lk. 300.

⁴⁵ ERA, f. 957, n. 14, s. 704, l. 360.

Laidoner oli nii Eesti kui mõne teise riigi edasise saatuse suhtes pessimistlik. Kettunen pidas vajalikuks fikseerida: “Kindrali näol polnud enam seda päikesepaistet, mida varem olin lugematuid kordi harjunud nägema. Proua oli päris murelik.” Laidoner kasutas väljendit, et meie, väikeriigid, oleme vaid malendid suurte käes, ning Kettunen tõdes: “Ma ei saanud muljet – vastupidi maa juhtivatele ringidele üldse – et ta oleks lootnud Nõukogude Liiduga tehtud lepingu kestvusse.”⁴⁶

Laidoner rõhutas, et Eesti – ja mõistagi mitte üksnes Eesti – saatus sõltub täiesti Teise maailmasõja käigust ning see sõda kestab kaua. Kui president K. Päts lootis kuni Saksamaa otsustava eduni Lääne-Euroopas 1940. aasta kevadsuvel, et sõdivad pooled saavutavad mingisuguse kompromissi, sõda lõpeb kokkulepperahuga ja Balti riikide saatus otsustatakse tulevasel rahukonverentsil, siis Laidoner oli teisel arvamusel. Ta kinnitas Kettunenile, et tundes hästi sõja psühholoogilist külge, kus määravad on kired ning mitte mõistus, on kokkulepperahu saavutamiseks vähe võimalusi. Kindrali arvates oli sõja põhiküsimuseks heitlus Saksamaa ja Suurbritannia hegemoonia pärast maailmas. Seega kujuneb sõda pikaajaliseks ega lõpe enne, kui kas Saksamaa või tema vastased – Inglismaa ja Prantsusmaa – on lõplikult purustatud.⁴⁷

Aruandes Soome välisministeeriumile edastas Kettunen Laidoneri arvamuse, et Balti riigid võidakse igal ajal tõmmata suure sõja keerisesse. Eesti hetkeolukorra iseloomustamiseks ütles kindral, “et ilmselt tahavad venelased praegu lepingust kinni pidada, aga nende edasine käitumine sõltub olukorrast, ennekõike Soome sõja arengust”⁴⁸.

Peaminister J. Uluotsa tookordsete tõekspidamiste kohta on Kettunen esitanud erine-

vaid väiteid. Aruandes Soome välisministeeriumile on ta fikseerinud Uluotsa sõnad, et venelaste pealtnäha lojaalne lepingust kinnipidamine tuleneb vaid asjaolust, et Soomet ei ole õnnestunud murda.⁴⁹ K. Ast fikseeris tema arvamuse Uluotsa meeleolust: “Peaminister Uluots, keda prof. Kettunen loeb õilsaks inimeseks ja õilsaks poliitikeriks, pidavat täiel määral mõistma olukorra traagilisust. Kuid ta ei suuda avastada väljapääsu sellest masendavast ringist.”⁵⁰

Seevastu oma hiljem kirjutatud mälestustes kinnitas Kettunen, et Uluots polevat olnud Eesti tuleviku suhtes pessimistlik: “Uluots oli optimistlik, seda oli ta ju loomugi poolest, see mu endine ametivend Tartu ülikoolist, ehkki teise ala mees, Eestimaa õiguse ajaloo professor. Ta oli olnud Moskva delegatsioonis viimast lepingut sõlmimas, lõõnud klaasi kokku Stalini enesega ja uskus kirjalikult tehtud ja suusõnal kinnitatud lepingusse, mida ei rikutaks kummagi asjaosalise poolt.”⁵¹

Oli Uluotsaga kuidas oli, kuid ehtsat optimismi oli Eesti juhtkonnas vähe. Selles osas saab nimeliselt esile tõsta välisminister A. Piipu. Ka president K. Pätsi puhul on korduvalt viidatud tema põhjendamatult optimistlikule olukorrahinnangule ning lootusele, et sõja edasine käik toob Eestile väljapääsu, kuid samas pole selge, kas ta sisimas suur optimist oligi. Asi oli selles, et juhtivad riigitegelased pidid oma tõekspidamisi varjama. Ka L. Kettunen kinnitas K. Astile: “Vaateajat üllatab ebameeldivalt mõnede vastutavate poliitiliste tegelaste teesklemine. Püütavat teha säärast nägu, nagu polekski miskit isearalikkude juhtunud ja nagu võiks Moskva kokkulepet ning selle sõlmimisel antud suulisi töotusi võtta püsiva alusena Vene–Eesti vahekorra määramisel.”⁵²

Nii see tõepoolest oli. Näiteks J. Laidoneri adjutant kapten Jaakson ütles 1946. aastal Stockholmis ajakirjanik V. Kuresele: “Laidonerile näidati küll suurt austust Moskvast, kuid ta teadis, mis meid ootab. Enne sinna sõitu võeti vastu otsus, et me peame kõnelema Venest ainult head. See oli taktika. Laidoner teadis üht ja kõneles teist.”⁵³

Eesti komplitseeritud olukorras peeti va-

⁴⁶ Tulimuld 1953, nr. 5, lk. 299.

⁴⁷ Samas.

⁴⁸ Vikerkaar 1990, nr. 2, lk. 66.

⁴⁹ Samas, lk. 67.

⁵⁰ ERA, f. 957, n. 14, s. 704, l. 358.

⁵¹ Tulimuld 1953, nr. 5, lk. 298.

⁵² ERA, f. 957, n. 14, s. 704, l. 358.

⁵³ V. Kures. Seitsme lukuga suletud raamat. I köide. Tallinn, 2006, lk. 211–212.

jalikuks Moskva lejaalsust demonstreerida ning vajaduse korral täiendavaid järeleandmisi teha jne. vaid selleks, et võita aega ja ära oodata suure sõja edasine areng, mis võiks Eestile vabanemise tuua. Ka juhtivatele ajakirjanikele oli olukord selge ning enamasti mõisteti enesetsensuuri vajadust.

Asjaolu, mis Kettunenile Eestis silma torkas, oli noorte rahulolematuse vanema põlvkonna suhtumisega Eesti tookordesse olukorda. Noorte arvates oli valitsevate ringkondade poliitika Moskva suhtes liiga leplik ning järeleandlik. Valitsuse sageli küll vaid teeseldud optimism mõisteti hukka, nõuti resoluutsemat käitumist ja selgema seisukohavõtte idanaabri suhtes üldse ja Talvesõja kohta eriti.

Tõsi küll, Kettunen ametlikus aruandes ei ole noorte rahulolematusest juttu, kuid seda selgemini kõneles ta sellest oma vestluskaaslastele. Jutuajamisel K. Astiga ta rõhutas: "Intelligentsi ja noorema generatsiooni keskel valitsevat juba kardetavat umbusk seniste rahvajuhtide vastu. Tormakad isamaalased pidavat kahtlustama juhte arameelsuses ja veel halvemates asjades. Erilise vastikusega pidavat nad suhtuma ametlikele sõpruse ja loiaalsuse avaldustele."⁵⁴

Milliste allikate põhjal Kettunen sellisele veendumusele jõudis? Küllap oli oluliseks informatoriks juba saadik P. Hynninen, kuid samasuunalist teavet sai ta ka mitmelt poolt mujalt. Näiteks ajakirjanik O. Mänd kinnitas, et Eesti avalik arvamus kiidab valitsuse tegevuse seoses pealesunnitud baasidelepingu sõlmimisega heaks, kuid mõistab hukka valitsuse liigse vastutulelikkuse Moskva just eriti seoses Talvesõjaga. Ta viitas kavatsusele nõuda valitsuselt otsustavat poliitikat ning "avalikku seisukohavõttu Soome asjus".⁵⁵

Veelgi resoluutsemad seisukohti kuulis Kettunen ülikooliga seotud ringkondadelt Tartus. Tema mulje akadeemilise nooruse meeoludest oli ühene – noored ei usalda-

nud mingil määral Nõukogude Liiduga sõlmitud lepingut. Nende meelest oleks võitlus olnud ainus pääsetee – kui seda üldse oli.

Professor J. Mägiste kutsus oma koju Kettuneniga kohtuma kümme õpetajat ja üliõpilaskonna esindajat, kes kõik pakatasid teotahet.

Stockholmis ütles Kettunen K. Astile, et ta kohtus Tartu akadeemilise pere silmapaistvate esindajatega nii professorite kui ka üliõpilaste hulgast. Tollest kohtumisest oli juttu ka 1953. aastal ilmunud mälestustekatkes, kuid arusaadavatel põhjustel seal nimesid ei nimetata. Kettunen kirjutas umbmääraselt: "Ligi kahetunnine jalutus ja vestlus ühe meie koosviibimisest osavõtnud Tartu professoriga Tartu Toomemäel pärast koosolekut eriti näitas, kui venevastaselt laetud oli tol korral õhk Tartu akadeemilises peres."⁵⁶ Kuid 1960. aastal ilmunud mälestusteraamatus on ta konkreetselt ja nimetab teda põhjalikult informeerinud professori nime. See mees oli Hans Kruus. Kettunen viitab ka Kruusi hilisemale kaasaminekule kommunistidega, kuid kinnitab samas: "Kõigest hoolimata olen veendunud, et Kruus on vaid püüdnud rahva heaks päästa vähemalt seda vähest, mis näis päästetav olevat: juhtivatele kohtadele omad mehed, mitte venelased." Kettunen lisab: "Kuid kas ei näinud toonane ja nagu ma usun, s i i r a s Kruus koos üliõpilasnoorusega vaistlikult sügavamale kui vanad ja arukad?"⁵⁷

Vanale sõbrale K. Astile esitas Kettunen kõige selgemini oma arvamus Eesti olukorrast. Ta viitas Eesti juhtkonna kriisile, kõneles autoritaarse korra negatiivsest mõjust ühiskonnarengule ning leidis, et tingimustes, kus riik ei suuda takistada Vene lennukite startimist Eesti territooriumilt, kus ollakse sunnitud takistama sümboolset avaldust vennasrahva suhtes jne., ei ole Eesti enam täiel määral iseseisev riik. Kuid K. Ast on lisaks fikseerinud: "Päämine positiivne tulemus prof. Kettuneni külastamistekonnast oli see, et ta nüüd oma silmaga näha võis, kuivõrd puudulikult nad Helsingis Eesti oludest informeeritud olid. Talle sai selgeks, et Eesti veel sugugi sääranetasalülitatud Nõukogude protektoraadi maaala pole, kui nemad Helsingis arvasid, vaid et

⁵⁴ ERA, f. 957, n. 14, s. 704, l. 358.

⁵⁵ Vikerkar 1990, nr. 2, lk. 68.

⁵⁶ Tulimuld 1953, nr. 5, lk. 301–302

⁵⁷ L. Kettunen. Matkapäinoita..., lk. 341.

Eesti suurema ja tähtsama osa iseseisva riigi tunnuseid on suutnud säilitada, millist asjaolu Soome huvide seisukohalt eriti hinnatavaks tuleb lugeda.” Kettunen leidis, et Eesti rahvuslik potents püsib edasi ning kui võimalik oleks isamaa kaitseks välja astuda, siis oleks rahvas sama üksmeelne kui Vabadussõja päevil.⁵⁸

Baasidest vabanemise võimalus?

Nagu eespool märgitud, kirjutas Kettunen oma mälestustes, et tema matk Eestisse toimus välisministeeriumi algatusel, kuid jutustamisel A. Warmaga lobises ta ilmselt kogemata välja, et “oli Eestisse saadetud peastaabi poolt, välisministeeriumi teadmisel, et tutvuda ametlike ja mitteametlike meeleoludega Eestis”.⁵⁹

Teadaolevatest materjalidest ei selgu, kes konkreetselt kindralstaabist Kettunenit reisi eesmärkidest instrueeris ja milliseid juhendeid ta sai. On tõenäoline, et sellest oli juttu Kettunenit aruandes Soome kindralstaabile, kuid selle dominandi saatus on teadmata. Võib oletada, et Jätkusõja lõpupäevil toimunud operatsioonis “*Stella polaris*”, mille käigus osa Soome kindralstaabi dokumentidest, eriti luurematerjalid, toimetati Rootsi või põletati, kadus ka kõnesolev ettekanne. Kuid samas on selge, et Soome kindralstaabi vaatekohast oli sõnadel “ametlikud ja mitteametlikud meeleolud” spetsiifiline tähendus, nimelt soov teada saada, kas Eesti valitsus ja avalikkus kavatsevad kujunenud olukorda taluda ja Nõukogude Liiduga sõlmitud lepingust kinni pidada või kasutatakse soodsate tingimuste kujunemisel võimalust baasidest vabanemiseks. Oli ju Soome sõjalise juhtkonna eesmärgiks otsida ja leida kõiki mõeldavaid võimalusi, mis riigi sõjalist olukorda kergendaksid.

Ajaloolane M. Ilmjärv on juba juhtinud tähelepanu asjaolule, et Soome kindralstaab

bis olevat eksisteerinud plaan, mis “nägi ette Soome lennuväe, Eesti sõjaväe ja Kaitseliidu ühist rünnakut Nõukogude Liidu baaside hävitamiseks”.⁶⁰

Asjaolu, et Soome kindralstaabis kõnesolevat küsimust mingil kombel arutati, on täiesti ilmne. See asjaolu ilmnes juba peastaabi poolt organiseeritud eestikeelsetes raadio-saadetes. Sõja algusperioodil rõhutati pidevalt, et eestlased peaksid initsiatiivi haarama ning oma kodumaa baasidest vabastama.

Mõistagi olid sellised üleskutsed lubamatult provokatiivsed. Võib kergesti kujutleda, mis oleks juhtunud, kui mõni noortegrupp kusa-gil baasiväelasi oleks rünnanud... Nõukogude Tallinna luureagentuuri ettekannetes Moskva-le viidatigi, et noortegrupid koguvad relvi ning kavandavad Nõukogude baaside ründamist. Ühes Nõukogude luure Tallinna residentuuri ettekandes 16. jaanuarist 1940 märgitakse, et mainitud väide vastas tegelikkusele, kuid Eesti valitsus likvideeris sellised katsed, et konflikti Nõukogude Liiduga ära hoida.⁶¹

A. Warma juhtis 28. detsembril 1940. a. Soome välisministri tähelepanu Soome raadio lubamatutele üleskutsetele Eesti suhtes. Ta rõhutas, et ka propagandal peab olema mingi otstarve, kuid kõnesolevatel üleskutsedel kas puudub otstarve või ei arvesta need realiteete ning vaid mürgitavad meeli Eestis. Kui Eesti omalt poolt annaks Nõukogude Liidule põhjust kehtivat lepingut murda, siis võiks kuu aja pärast Eesti territooriumil asuda 10–20 korda rohkem Nõukogude vägesid ning see ei oleks Soome huvides. V. Tanner vastas: “Kuulsin neist üleskutsetest eile ja keelasin need ära. Soome ei taha vähematki põhjust anda Eesti sissesegamiseks Soome–Vene konflikti.”⁶²

Vestluses K. Astiga viitas ka L. Kettunen soomlaste sõjalistele kaalutlustele: “Peastaab ja valitsus ei tahtvatki, et Eestist vabatahtlike tuleks, sest Eestile endale võib tulevikus iga mees kullahinda maksta ja vabatahtlike saatmine võiks Eestis enneaegse plahvatuse välja kutsuda. Kuid üht asja peaks revideerima: peaks lubama ja soodustama, et Eestist lendurid vabatahtlikena tuleks. Seda kahel põhjusel: Soomes on suur lendurite puudus;

⁵⁸ ERA, f. 957, n. 14, s. 704, l. 357–358.

⁵⁹ A. Warma. Diplomaadi kroonika, lk. 70.

⁶⁰ Vikerkaar 1990, nr. 2, lk. 65.

⁶¹ ERAF, f. 138, n. 1., s. 58, l. 2002.

⁶² A. Warma. Diplomaadi kroonika, lk. 67.

teiseks võiks vajaduse korral samad lendurid Soome lennukel (Soome loodab lennukeid saada) Eestisse lennata ja seal maavägede operatsioone abistada.”⁶³

Ka Soome valitsuse informatsioonikeskuse direktor U. Toivola kinnitas A. Warmale, et “tuleb kannatlikult ja rahulikult ära oodata kaasalöömiseks sobiv aeg. See tuleb ja siis tuleks täie hooga ja otsustavusega venelased Eestist minema kihutada, kuid iga enneaegne samm on hädaohtlik ja kasutu.”⁶⁴

Mida L. Kettunen ise eestlaste võimalikust väljaastumisest arvas? Tema avaldustest selgub, et ta pooldas seda igal juhul, kui olud vähegi võimaldavad. Ta oli arvamusel, et sõda Soomega on põhjustanud Nõukogude Liidule tõsisemaid ja mitmekülgseid raskusi, mis edaspidi veelgi süvenevad ja võivad viia rahva väljaastumiste ja isegi revolutsioonini. Ilmselt oli selline arvamus pärit Soome poliitilistest ringkondadest. Tookord arvestati mitmel pool, et stalinlik režiim on sisemiselt nõrk, et rahvas püüab terrorist vabaneda, et erinevad rahvad peavad silmas rahvuslikke eesmärgi ja taotleavad vabadust jne. Seevastu J. Laidoner seda arvamust ei jaganud. Kettunen kuulis kindralilt vastuseks – rahvas ei saa Venemaal kunagi teada, mis tegelikult toimub ning revolutsioonivõimalus ei ole tõsine.⁶⁵ Ka A. Warma on fikseerinud Kettunenilt kuulnud Laidoneri seisukoha: kindral oli Vene praeguse režiimi suhtes “küllalt optimist” ning Laidoner ei pidanud Kettuneni kaalutlusi mõeldavast revolutsioonist tõepäraseks. Küll viitas Laidoner võimalusele, et sõda võib lõppeda Briti impeeriumis puhkeva revolutsiooniga.⁶⁶

Muide, L. Kettuneni enda arvamus eestlaste tookordsest võimalikust väljaastumisest oli pärast sõda ajalookogemuste põhjal märksa realistlikum.

1953. aastal ta kirjutas: “Sõjavägi ja Kait-

seliit [– – –] oleksid ilmselt suutnud üllatusrännakuga võtta Vene baasivägedelt relvad. Kuid kui kaua oleks suudetud tõrjuda uute väeosade rünnakuid? Surve Soome rindel oleks kindlasti kergenenud, võib-olla kiire ja meile kasulik rahugi saavutatud. Ent selle järel?” Kettuneni arvates oleks Soome lähtunud külmast reaalspoliitikast, “oleksime vaid pealt vaadanud ja oma haavu lakkunud”⁶⁷.

Küsimusele, kas Eesti on valmis baase ründama, otsis Kettunen vastust kahelt tasandilt – ühelt poolt püüdis ta välja selgitada rahva ja teiselt poolt riigi juhtkonna suhtumist asjasse. Nagu eespool juba märgitud, veendus Kettunen, et tema tutvusringkonnas oli üldine suhtumine kujunenud olukorda negatiivne ja baasidest vabanemine ning riigi suveräniteedi taastamise tahe üldine. Ta kuulis mitmes seoses, et Eestis noorus oleks valmis soodsate olude kujunemise korral baase ründama. Näiteks ajakirjanik O. Mänd rõhutas, et noorte seas ning maakondades tuntakse Soomele kaasa isegi sellisel määral, et see võib plahvata tegudeks ning tõmmata ka kahtlejad kaasa. Sedasama koges Kettunen veelgi selgemini Tartus. Akadeemilised ringkonnad arvustasid teravalt valitsuse poliitikat ning õhus olnud pingsat ootust, et avaneks võimalus “vabaks tegevuseks”.⁶⁸ Hiljem kirjutas Kettunen Tartus saadud muljetest: “Sain kuulda, et üliõpilaste meeleolu oli otse sõjakas. Nüüd, kui üldse kunagi tuleks üritada, Soome sõda nõuab venelastelt kogu tähelepanu ning kui soomlased võidetakse, oleks kõik hilja!”⁶⁹

Mida aga Eesti juhtkond baasidest vabanemise võimalusest arvas?

Mõistagi kõneles Kettunen sellel teemal kõigepealt kindral J. Laidoneriga, kuid tema ettekanne V. Tannerile on napisõnaline: “Püüdsin ettevaatlikult ettevaatlikult suunata vestlust võimalikule aktiivsele tegevusele Eesti poolt, juhul kui olukord muutub venelastele raskeks. Seda küsimust ta ilmselt ei usaldanud puudutada. Ta rääkis ebamääraselt tundmatust tulevikust ja sellest, et väikerahvad on muutunud mängukanniks suurriikide käes. Balti riigid võidakse tema arvates igal ajal tõmmata suure sõja keerisesse.”⁷⁰

Niisiis oli Laidoner ettevaatlik ja skeptili-

⁶³ ERA, f. 957, n. 14, s. 704, l. 359.

⁶⁴ A. Warma. Diplomaadi kroonika, lk. 69–70

⁶⁵ Vikerraar 1990, nr. 2, lk. 67.

⁶⁶ A. Warma. Diplomaadi kroonika, lk. 70.

⁶⁷ Tulumuld 1953, nr. 5, lk. 301.

⁶⁸ Vikerraar 1990, nr. 2, lk. 68

⁶⁹ Tulumuld 1953, nr. 5, lk. 301.

⁷⁰ Vikerraar 1960, nr. 2, lk. 66.

ne. Nõukogude luuraja B. Jartsev teatas 24. veebruaril 1940 Moskvasse: "Laidoner oli varem patenteeritud anglofiil, kuid ta pole nii loll, et minna avantüüridele."⁷¹

Ei ole selge, kas Kettunen kõnes olevat küsimust ka jutuaajamisel peaminister Uluotsaga puudutas. Aruandes Soome välisministeeriumile märkis ta vaid seda, et Uluots, nagu teisedki eestlased, kartis kõige rohkem venelaste õhurünnakuid, kui Eesti nendega sõtta peaks sattuma.

Üldiselt jäi ägedaloomulisele Kettunenile mulje, et Eesti vanem põlvkond, riigi juhtkond kaasa arvatud, on noortega võrreldes kuidagi passiivne. Küllap see tähelepanek oli ka õige. On seaduspärane, et vanemad inimesed on tulipäiste noortega võrreldes tavaliselt ikka ettevaatlikumad ning arvestavad rohkem realiteete. O. Rütli ütles L. Kettunenile tookordse olukorra iseloomustamiseks: "Ei ole midagi tetä." Kui 1939. aasta septembris Nõukogude lennukid Jõhvi kandis edasi-tagasi lendasid, kuulis allakirjutanu oma isalt täpselt sama väljendit. Muide, tookord Tammiku mõisas paiknenud õhutõrjeväeosa sõdurid sihtisid lennukeid veoautodele paigutatud õhutõrjesuurtükkidega ning lausa põlesid soovist tuld avada...

Kõneluses K. Astiga viitas Kettunen isegi juhtkonna kriisile, kuid lisas kohe – vaateleja ei kahtle, et Eesti vastutavad tegelased, ükskõik missugusesse põlvkonda nad ka ei kuuluks või millist positsiooni nad ei omaks, täidavad oma kohuse kodumaa vastu. Vaid Eesti vanemate sõjaväelaste suhtes jäi Kettunen kriitiliseks: "...kas ei ole rida meie vanemaid sõjaväelasi liigselt mugastunud oma poosis ning võtnud palgasõduri hoiaku, lootes, et nad ka sovjeti leival saavad oma aukraadide ning ülemuslikkuse juurde jääda. Vene suurriiklik minevik soodustavat neile sel kallakul libisemist. Noor ohvitserkond olevat aktiivselt isamaalik ja ei oleks sugugi imestada, kui just see osa meie maakaitse esirindest tulevases sõjas juhtimise

enda kätte haarab. Aga kahjuks puuduvad sel osal kogemused ja teadmised."⁷²

Ka A. Warma on fikseerinud Kettunenilt kuuldu: "Oma muljeid kokku võttes arvas prof. Kettunen, et praegustest kõrgematest sõjaväe juhtidest ei ole aktiivseid võitlejaid, vaid oportunistlikke läbiajajaid."⁷³

Teadagi on Kettunen väide, nagu oleks Eesti sõjaväe juhtkond juba leppinud mõttega, et neil tuleb astuda Nõukogude Liidu teenistusse, ning pealegi lootnud säilitada oma kõrged ametikohad, sügavalt ekslik. Tees, et Eesti ohvitserid olid rahvuslikult meelestatud ega oodanud kommunistlikult režiimilt midagi head, ei vaja tõestamist.

Kuidas Kettunen sellise ebaõige järelduseni jõudis? Ühelt poolt oli ilmselt tegemist J. Laidoneri ettevaatliku ja pessimistliku olukorarahinnanguga ning seetõttu jäi Kettunenile kindralist mulje kui resigneerunud vanahärrast. Teiselt poolt kuulis Kettunen korduvalt noorte nõrkinud mõtteavaldusi valitsuse ja kõrgemate sõjaväelaste ettevaatliku poliitika kohta.

Tuntud Nõukogude luuraja B. Jartsev iseloomustas ettekandes O. Fitinile 24. veebruarist Eesti juhtivate tegelaste suhtumist kõnesolevasse küsimusse. Tema hinnangul J. Laidoner, N. Reek, A. Jürima, A. Tupits, A. Oidermaa ja A. Assor nõustusid paktiiga "igasuguse entusiasmita", kuid mingisuguste sündmuste puhul "võib neilt oodata kõike".⁷⁴ "Mingisuguste sündmuste" all tuli mõista Nõukogude Liitu tabavaid uusi komplikatsioone, näiteks konflikti Jaapaniga, rahu läännerindel ning Saksamaa kallaletungi Nõukogude Liidule ning siis sobival juhul püütakse Punaarmee Eestist välja lüüa. Ka Jartsev väitis, et Uluotsal ja Piibul pole pakti suhtes tagamõtteid.

Autentset informatsiooni Eesti sõjaväe juhtkonna tõekspidamistest võib leida Saksa sõjaväe esindajate ettekannetest Berliini. Saksa sõjaväeatašee oberst Rössingi alaliseks asukohaks oli Helsingi, kuid tema abi kapten Körner viibis üsna pidevalt Eestis ning tema poolt fikseeritud seisukohad kujutavad endast olulist ajalooallikat. Oli ta ju üks väheseid välismaalasi, kellega eestlased võisid avameel-

⁷¹ ERAF, f. 138, n. 1, s. 57, l. 158.

⁷² ERAF, f. 957, n. 14, s. 704, l. 359.

⁷³ A. Warma. Diplomaadi kroonika, lk. 71.

⁷⁴ ERAF, f. 138, n. 1, s. 57, l. 162–163.

selt rääkida. Huvitaval kombel ei saanud Körner mõnigi kord oma töökspidamisi ega tema käsutuses olnud informatsiooni Berliini saata. Teda kontrollis või õigemini tsenseeris Saksa Tallinna saadik H. Frohwein, kes lubas edastada vaid teateid, mis olid kooskõlas Eesti välisministrilt või tema abilt saadud informatsiooniga.

Kuid Körner leidis väljapääsu ja kirjutas 21. veebruaril 1940 isikliku kirja oma ülemale, ühe Saksa maavägede kindralstaabi kindralile, kelle nimi aga kirjast ei selgu. (Vt. lisa 1 ja 2). Körner kinnitas, et eestlaste laiad hulgad soovivad Nõukogude vägesid Eestist välja lüüa ning mida varem, seda parem. Ta juhtis tähelepanu asjaolule, et Eesti püüab palavikuliselt relvastuda. Körneri arvates oli eestlaste sõjategevus koos Nõukogude relvajõududega mõeldamatu ning seega sai tegemist olla ainult ettevalmistustega võitluseks Punaarmee vastu. Sõjaminister kindral Reek oli Körnerilt murelikult küsinud: kui palju meil veel aega on? Kõige olulisemad meetmed relvastuse osas sooviti lõpetada 1940. aasta suve alguseks.

Körneri arvates peaks Eesti sõjavägede juhtkond olema valmis kasutama baasivägedest vabanemiseks esimest sobivat võimalust. Ta kinnitas: “Minu oletuste kohaselt, mis põhinevad arvukatel kõnelustel senise kindralstaabi ülema ja praeguse sõjaministri kindral R e e g i, [Sõjavägede Staabi] II osakonna ülema kolonel S a a r s e n i ja arvukate teiste ohvitseride ning ka tsiviiliskutega, peavad eestlased sellist silmapilku saabunuks siis, kui Nõukogude Liit lisaks Soome sõjatandril peaks olema sunnitud võitlema mõnel teisel sõjatandril – Kaukaasias.”⁷⁵

Niisiis Eesti staabis arvestati, et Talvesõda põhjustas Nõukogude Liidule küll tõsiseid raskusi, kuid mitte nii suuri, et Balti riigid võiksid üritada baasidest vabaneda. Sellist sammu peeti teoreetiliselt võimalikuks vaid juhul, kui Nõukogude Liit oleks sõjategevusega seotud peale Soome ka mujal. Nagu

eespool märgitud, näis selline võimalus avanevatki, kui Londonis ja Pariisis tehti ettevalmistusi ekspeditsioonikorpuse saatmiseks Skandinaaviasse ja Soome ning aktsiooniks Bakuu naftaleiukohtade vastu.

Kõnesolevale kirjale sai Körner 29. veebruariga 1940. a. dateeritud vastuse: ettenähtaval ajal ei ole ette näha konstellatsiooni, kus Balti riikidel õnnestuks baasidest vabaneda. Venemaa sattumine sõjategevusse Kaukaasias on välistatud, sest Türgi ei lase end sõtta tõmata ning Prantsuse väed Süürias ja Palestiinas on liiga nõrgad, et Bakuud ohustada.⁷⁶

Nii see tööpoolest oli. Briti–Prantsuse interventsioonikava osutus avantüristlikuks ning seda ei õnnestunud ellu viia. Eestil jäi vaid oodata, mida saatus toob, s. t. mida Moskva ette võtab, kusjuures kujunenud oludes vastupanuvõimalused puudusid.

Kõik see negatiivne, mis baasideperioodil Eesti riiki ja rahvast tabas, oli vaid tagasihoidlik sissejuhatatus järgnevate okupatsiooniasjade režiimile.

Ka soomlased elasid pärast Jätkusõda hoopis teistsuguses maailmas. Kõike seda, mida nad Talvesõja ajal Eestile ette heitsid, tuli neil omal nahal kogeda. Soomlastel endil tuli president R. Ryti, välisminister V. Tanner jt. kohtu alla anda, riikliku elu tähtsamad küsimused, kaasa arvatud presidendi isik, tuli kooskõlastada Moskvaga. Paljugi sellest, mida soomlased öelda tahtsid, tuli enda teada jätta ning selle asemel pidevalt kuulda kinnitusi sõprusest ja koostööst Nõukogude Liiduga.

Heino Arumäe

(1928)

Lõpetanud Tartu Ülikooli ajaloolasena 1953. a. Ajalookandidaat 1960, ajaloodoktor 1987. Töötanud Ajaloo Instituudis teadurina ja sektorijuhatajana 1959–1998. Uurimisvaldkond: lähiajalugu, eriti Eesti Vabariigi välispoliitika 1918–1940.

⁷⁵ Suomen Kansallisarkisto (KA) mikrofilmikogu, filmirull “Saksa 13”.

⁷⁶ Samas.

Lisa 1

Saksa sõjaväeatašee abi kapten Körner Saksa maavägede

kindralstaabi kindralile

21. veebruar 1940

[— —]

Eestlastele on küsimus – millal nad arvestatavate eduväljavaadetega võiksid oma kodumaal Nõukogude vägedega võitlusesse astuda – äärmiselt oluline. Tingimused sellise võitluse alustamiseks on ainult nii kaua soodsad, kuni Nõukogude väeosi ei suudeta sellisel hulgal Eestisse tuua, mis muudaks eestlaste võitluse juba algusest peale täiesti lootustuks. Mida rohkem Nõukogude vägesid Eestis on, seda suuremaks muutuks kokkupõrgete oht kohaliku elanikkonnaga, mis peagi viiks Nõukogude Vene repressioonideni loosungi all: “Eestlastega pole koostelu võimalik.” Sealjuures ei ole selge, kas osa eesti rahvast, eriti tööstustöölised ja väikeametnikud, bolševismi eitavalt suhtuvad.

Nõukogude väeosade olukord nende poolt hõivatud tugipunktides on sõjaväelisest vaatepunktist lähtudes vaevalt kauemat aega talutav. Seega tuleb arvestada, et Nõukogude väejuhatuse jõuab sellises olukorras samasugusele järeltulele, eriti juhul, kui ta oma luureteenistuse kaudu saab teada, et Eesti rahva laiad massid räägivad täiesti avalikult, et Nõukogude väeosad tuleb Eestist mida varem, seda parem välja lüüa.

Pärast esialgselt Nõukogude vägede saabumisest tulenevat resignatsiooni on selline meeleolu levinud Eesti rahva suures osas seoses vahepeal kogetud Nõukogude armeele omaste puuduste ning Nõukogude vägede suure ebaeduga Soomes. Eesti riigi ja sõjaväe juhtkonnale on rahvahulkade meeleolu selline areng teada ning piinlikkust tekitav. Kuid eestlaste iseloomu arvestades on vähe võimalusi selle vastu midagi ära teha.

Võimalust, et Eestis paiknevad Nõukogude väeosad sõja algul või selle käigus koos eestlastega ühist võitlust peaksid, pean ma eestlaste võitlusesmärke tundes kindlalt välistatuks. Eesti sõjaväe juhtkond ise sellise võimalusega ilmselt ei arvesta. [— —]

Eespool mainitud põhjustel peaks Eesti sõjavägede juhtkond olema valmis kasutama väljastumiseks esimest sobivat võimalust. Minu oletuste kohaselt, mis põhinevad arvukatel kõnelustel senise kindralstaabi ülema ja praeguse sõjaministri kindral Reegi a, [Sõjavägede Staabi] II osakonna ülema kolonel Sarseni ja arvukate teiste ohvitseride ning ka tsiviilisikutega, peavad eestlased sellist silmapilku saabunuks siis, kui Nõukogude Liit lisaks Soome sõjatandril peaks olema sunnitud võitlema mõnel teisel rindel – Kaukaasias. “Kui palju meil veel aega on?” Sellise küsimusega on kindral Reek viimastel nädalatel korduvalt minu poole pöördunud. See on küsimus, millele ei ole võimalik vastata. Ei ole tõenäoline, et eestlased sellisel juhul üksinda võitlust alustaksid, palju tõenäolisemalt tegutseksid Balti riigid üheskoos.

Praegust eestlaste kiirendatud relvastumispüüt põhjendatakse ametlikult tõenäoliselt asjaoluga, et Eesti–Vene pakti kohaselt peab Eesti Nõukogude Liidule relvajõul abi osutama. Kuid tõsiasi on see, et Eesti sõjavägi valmistub eranditult selleks, et oma kodumaa pinnal võitlust pidada. Eestlaste jaoks võib üksnes Eesti pinnal asuv Nõukogude Vene sõjavägi vaenlasena arvesse tulla.

Eesti sõjavägede juhtkond tahab lõpetada kõige olulisemad meetmed relvastumise osas 1940. aasta suve alguseks. Ma olen veendunud, et Lätis töötatakse samasuguste eesmärkide nimel.

Eesti sõjaline ja poliitiline juhtkond selliste plaanide ja väljavaadete olemasolu mõistagi ei kinnita. See aga ei muuda asjaolu, et sõjaväe juhtkond kindlasti mitte ilma poliitilise juhtkonna nõusolekuta sellisest eesmärgist kindlalt kinni peab.

Eesti rahva elulisi huvisid silmas pidades on Eesti sõjavägede juhtkond kahtlemata väga hästi informeeritud Nõukogude Liidu oludest. [– – –]

Eesti sõjaväe juhtkond ei pea Punaarmee seoses Soome sõjaga organisatsiooniliselt ega võitlusvõimelt nii tugevasti koormatuks, et Balti riikidel oleks ohu korral võimalik riisikovabalt Nõukogude Liidu vastu välja astuda.

Niisiis Eesti sõjaväe juhtkonna arvates ei ole Nõukogude Liidu sõjaline ja sõjamajanduslik potentsiaal seoses Soome sõjaga nii koormatud, et Nõukogude Liit ei oleks võimeline veel ühel sõjatandril [mõeldud on Eesti või Balti riikide ühist väljaastumist – H. A.] edukalt võitlema.

Ma palun eespool toodud põhjustel veel kord alandlikult vabandust minu ebaametliku pöördumise puhul. See küsimus näeb mulle aga nii olulisena, et ma selles orienteerumiseks kauem viivitada ei saanud.

Körner

KA, mikrofilmikogu, filmirull “Saksa 13”. Originaal. Tõlge saksa keelest.

Lisa 2

Saksa maavägede kindralstaabi ohvitser kapten Körnerile

H.Qu. OKH¹ 29. veebruar 1940

Armas Körner!

Ma tänan Teid 21.2. saadetud kirja eest. Nagu Te teate, ma tervitan sellist informeerimise viisi küsimustes, mida ametlikes ettekannetes pole võimalik käsitleda.

Ka muudestki erinevatest teadetest selgub, et Balti riigid – nagu see on loomulik – otsivad võimalusi enese vabastamiseks. Kuid ma ei näe ettenähtaval ajal konstellatsiooni, kus selline üritus edukas võiks olla. Venemaa kaitseb ennast, pingutades selleks jõudu. Võimalus, et ta oleks sunnitud sõdima ka Kaukaasias, on sama hästi kui välistatud. Türgi ei lase end Venemaa vastu sõtta tõmmata. Ning et iseendast juba nõrgad Prantsuse väed Süüriast ja Palestiinast läbi Iraagi pealetungile asuksid, et siis läbi Ida-Anatoolia või Lääne-Pärsia Bakuud rünnata, on utopia. Ja veelgi ebatõenäolisema ja alles pärast Soome purustamist mõeldava kallaletungi Bessaraabiale suudaks Venemaa teostada vaid osaga oma jõududest.

Ka Balti riikide väljavaated oma relvastust oluliselt täiendada on üsna piiratud. Venelased märkavad peagi, mis on teoksil. Ning kõikidel teistel riikidel pole praegu sõjavarustuse ülejääke, et neid küllaldaselt mainitud riikidele anda.

Nii näen ma olukorda.

Parimad tervitused

Teie J.

Samas. Ärakiri. Tõlge saksa keelest.

¹ H.Qu. OKH = *Hauptquartier Oberkommando des Heeres* (Saksa maavägede kindralstaap).